

جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل، مبتنی بر تحلیل مضمون سخنان مقام معظم رهبری مدظله العالی

محمد حسین ناظمی اشنی^۱
علی خلوصی^۲
حسن علمدار مقدم^۳

چکیده

امروزه پدافند غیرعامل به عنوان رویکردی پایدار و مؤثر در دفاع و امنیت ملی مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی ایران، پیشرفت های فناوری و تهدیدات نرم، تقویت این رویکرد نه تنها امنیت ملی را تضمین می کند، بلکه به توسعه و پایداری کشور نیز کمک می کند؛ لذا هدف از پژوهش حاضر تعیین جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل با توجه به بیانات مقام معظم رهبری بود. این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی بوده و برای ارزیابی دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی درباره رابطه پدافند غیرعامل و امنیت ملی با بهره گیری از روش تحلیل محتوا است. یافته ها نشان دادند پدافند غیرعامل در نگاه رهبری، رویکردی چندبعدی و راهبردی برای تأمین امنیت ملی است که فراتر از دفاع فیزیکی، ابعاد هویتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را دربرمی گیرد. محورهای کلیدی آن راهبرد پیشگیرانه و هوشمند، اقدامات زیرساختی و اقتصادی، مشارکت مردمی و وحدت ملی، مقابله با تهدیدات چندبعدی و الزامات اجرایی است. در نتیجه، پدافند غیرعامل، با پیوند سخت افزار (زیرساخت های مقاوم)، مغز افزار (برنامه ریزی هوشمند) و نرم افزار (فرهنگ و مشارکت مردمی)، امنیت پایدار را تضمین می کند و زمینه ساز پیشرفت کشور می شود.

واژه های کلیدی: امنیت ملی، پدافند غیرعامل، اندیشه، مقام معظم رهبری.

۱. استادیار گروه آموزش الهیات دانشگاه فرهنگیان تهران ایران. m.h.nazemi@cfu.ac.ir

۲. استاد مدعو دانشگاه فرهنگیان تهران ایران. ali.kholosi@gmail.com

۳. استادیار گروه آموزش الهیات دانشگاه فرهنگیان تهران ایران. h.alamdardar@cfu.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

رهبر معظم انقلاب تأکید کرده اند که دفاع از کشور و مردم همواره با وعده پیروزی الهی همراه است. یکی از مؤثرترین و کم هزینه ترین روش های مقابله با تهدیدها، پدافند غیرعامل است که با اجرای اصول آن می توان بازدارندگی را افزایش داده، آسیب پذیری را کاهش داد، پایداری ملی را تقویت کرد و مدیریت بحران را تسهیل نمود. (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵). اتخاذ راهبردهای جامع برای مقابله با تهدیدهای دشمن، حفظ امنیت ملی، تداوم خدمات رسانی و ایمن سازی زیرساخت های حیاتی ضروری است. تدوین راهبردهای پدافند غیرعامل، شناسایی نقاط قوت و ضعف، تحلیل تهدیدها و فرصت ها و بررسی آینده کشور نیازمند تلاش مدیران و همکاری دستگاه های اجرایی است (ذوالفقاری، ۱۳۹۱). طبق قانون چهارم توسعه، پدافند غیرعامل یکی از محورهای اساسی امنیت ملی است. دفاع شامل دو نوع پدافند عامل و غیرعامل می شود؛ پدافند عامل وابسته به نیروهای مسلح و تجهیزات نظامی است، درحالی که پدافند غیرعامل به عنوان مکمل آن، رویکردی بدون استفاده از تسلیحات برای افزایش امنیت کشور دارد.

پدافند غیرعامل به عنوان پایه اساسی امنیت ملی و سیاست های آمایش سرزمین، با تکیه بر رهنمودهای مقام معظم رهبری، نقش محوری در حفظ زیرساخت های حیاتی و تحقق اهداف انقلاب اسلامی دارد. این راهبرد با رویکردی جامع، فراتر از مقابله نظامی سنتی، به مقابله با تهدیدات متنوعی نظیر حملات سایبری، بحران های اقتصادی و تهاجم فرهنگی می پردازد. از طریق پیشگیری از بحران ها و کاهش آسیب پذیری ها، از هزینه های انسانی و مالی جلوگیری می کند، استقلال ملی را تقویت می نماید و زیرساخت ها را در برابر تهدیدات مقاوم می سازد. پدافند غیرعامل همچنین به عنوان بخشی جدایی ناپذیر از سیاست های راهبردی امنیتی، اولویت های ملی را تعیین کرده و با ایجاد هماهنگی بین نهادها، همگرایی لازم برای مقابله مؤثر با چالش ها را فراهم می کند. تحلیل این رویکرد نه تنها آمادگی دفاعی را ارتقا می دهد، بلکه به تحکیم پایه های امنیتی پایدار کمک شایانی می کند.

بااین حال، تغییر ماهیت تهدیدات امنیتی (جنگ ترکیبی، تحریم ها، جنگ شناختی) ضرورت بازخوانی اندیشه دفاعی رهبری را ایجاب می کند. پژوهش های موجود عمدتاً

جزئی نگر هستند، درحالی که بیانات رهبری نگرشی جامع ارائه می دهند که ابعاد مختلف امنیتی را پوشش می دهد. بیانات رهبری شامل راهکارهای اجرایی است که نیازمند تبدیل به برنامه های عملی در حوزه پدافند غیرعامل است. به عنوان فرمانده کل قوا، دیدگاه های ایشان منبعی معتبر برای تدوین راهبردهای دفاعی محسوب می شود. پژوهش های پیشین عمدتاً کلی بوده و تحلیل محتوایی بیانات رهبری می تواند لایه های پنهان اندیشه دفاعی را آشکار کند. پدافند غیرعامل نه تنها تاکتیکی دفاعی، بلکه بخشی از هویت جمهوری اسلامی است که در برابر نظامات لیبرال-سکولار معنا می یابد. تحولات منطقه ای و بین المللی اخیر لزوم بازنگری در راهبردهای دفاعی را بر اساس سخنان رهبری نشان می دهد. پژوهش در این حوزه می تواند به ایجاد پل ارتباطی میان نظریه و عمل، تقویت امنیت پایدار و بهره برداری مؤثرتر از گفتمان دفاعی مقام معظم رهبری کمک کند؛ لذا، این پژوهش به بررسی کارکردهای پدافند غیرعامل و نقش آن در امنیت ملی با تکیه بر تدابیر رهبری انقلاب می پردازد.

پیشینه تحقیق

پژوهش های متعددی جایگاه پدافند غیرعامل و امنیت ملی را از دیدگاه مقام معظم رهبری بررسی کرده اند. خزایی (۱۳۹۵) با تأکید بر تهدیدهای سخت و نرم علیه ایران، استمرار تفکر دفاعی در تمامی حوزه ها و اجرای سیاست های پدافند غیرعامل ابلاغی در سال ۱۳۸۹ را راهکار مقابله با استکبار جهانی دانسته است. پورمحمد و ارجمندانش (۱۳۹۸) نیز تغییر ماهیت تهدیدات دشمنان را تحلیل کرده و بر اهمیت ویژه پدافند غیرعامل از دهه ۱۳۸۰ طبق تأکیدات رهبری اشاره نموده اند. افتخاری و شامانی (۱۴۰۲) در تحلیل امنیت ملی، فهم صحیح این مفهوم را کلیدی برای کاهش تهدیدات آینده کشور عنوان کرده اند. سید طالبی و ارشدفرد (۱۳۹۲) با بررسی پدافند غیرعامل در قرآن و احادیث، نقش آن را در کاهش آسیب پذیری ایران در برابر تهدیدات جهانی برجسته ساخته و اندیشه های دفاعی امام خمینی (ره) و رهبری را تحلیل نموده اند. قربانپور و همکاران (۱۴۰۰) با تعریف مفاهیمی مانند تهدید، منافع ملی و امنیت، نقش قانون اساسی جمهوری اسلامی را در تدوین سیاست های امنیت ملی بررسی کرده اند. آنان معتقدند قانون اساسی به عنوان سند بالادستی، رویکرد نظام را در

قبال امنیت ملی مشخص می‌کند و تحلیل آن برای درک نحوه مواجهه با تهدیدات خارجی ضروری است. پژوهش حیات مقدم و همکاران (۱۳۹۶) نشان می‌دهد عوامل معنوی شامل اسلام‌خواهی، عزم ملی، ایستادگی و اقتدار ملی و عوامل مادی شامل دانش و فناوری درون‌زا، قوای مسلح قوی، خودکفایی، ظرفیت‌های داخلی، حفظ وحدت ملی، آرمان‌گرایی در هدف، واقع‌گرایی در عمل و مدیریت جهادی است. در پژوهش نوریان (۱۳۹۹) با عنوان «جایگاه مؤلفه دفاعی-امنیتی در تحکیم و توسعه اقتدار ملی» و با روش کتابخانه‌ای، تأکید شده است که مؤلفه دفاعی-امنیتی هرچند در ابعاد مادی (مانند قدرت نظامی و فناوری) نقش کلیدی دارد، اما پایه اصلی آن مبتنی بر ابعاد معنوی مانند باورهای دینی، اتحاد ملی و آرمان‌های انقلابی است. این پژوهش بر دیدگاه امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای مبنی بر ضرورت تقویت هم‌زمان جنبه‌های معنوی و مادی برای تحقق اقتدار ملی تأکید می‌کند.

پیشینه پژوهشی بر اهمیت پدافند غیرعامل در اندیشه‌های مقام معظم رهبری، نقش راهبردی رهبری و قانون اساسی در امنیت ملی ایران و درک تحولات تهدیدات دشمن تأکید دارد. وجه تمایز اصلی این تحقیق، تحلیل سامانمند و جامع بیانات رهبری از دهه ۱۳۵۷ تاکنون به عنوان چارچوب نظری محوری است، درحالی که مطالعات پیشین تنها به اشارات گذرا به این بیانات اکتفا کرده‌اند. مهم‌ترین نوآوری‌های پژوهش ترکیب ابعاد مادی و معنوی پدافند غیرعامل و تأثیر متقابل آن‌ها بر امنیت ملی، بررسی تحولات تاریخی و الزامات آینده با استناد به گفتمان رهبری، معرفی پدافند غیرعامل به عنوان «سبک زندگی انقلابی» در سطح کلان، ارائه راهکارهای عملیاتی مانند آموزش همگانی، پیوند صنایع دفاعی با بخش خصوصی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی و پاسخ به تهدیدات نوین (اقتصادی، سایبری) مبتنی بر بیانات رهبری است. این پژوهش با روش‌شناسی تحلیل محتوای کیفی و تلفیق تحلیل گفتمان با پیشنهادها کاربردی، به عنوان سندی راهبردی برای سیاست‌گذاران دفاعی-امنیتی عمل می‌کند و شکاف تحقیقات پیشین را پر می‌نماید. نتایج آن هم در حوزه نظری (تکمیل ادبیات موضوع) و هم عملی (ارائه راهبردها) کاربرد دارد.

نواوری تحقیق

این تحقیق رابطه پدافند غیرعامل و امنیت ملی را با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری بررسی کرده و با تحلیل تطبیقی دیدگاه‌های امنیت ملی، چارچوبی بومی برای ارتقای امنیت ارائه می‌دهد. پژوهش بر فرهنگ‌سازی، آگاهی‌بخشی و مشارکت جمعی تمرکز دارد و با شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها، مدلی سه‌بعدی ترکیبی از سخت‌افزار (زیرساخت‌های مقاوم)، مغزافزار (آینده‌نگری و مدیریت بحران) و نرم‌افزار (فرهنگ‌سازی و انسجام اجتماعی) پیشنهاد می‌کند. همچنین، بر اقتصاد مقاومتی، خودکفایی فناورانه، شبکه‌سازی بین نهادها و استفاده از ابزارهای دیجیتال برای ترویج فرهنگ امنیتی تأکید دارد. پژوهش با رویکردی کل‌نگر، امنیت ملی را حاصل تعامل عوامل مادی، انسانی و شناختی دانسته و مفاهیمی مانند هویت و اقتصاد مقاومتی را به مؤلفه‌های عملیاتی تبدیل می‌کند. این مدل، راهبردی کارآمد برای مقابله با تهدیدات قرن ۲۱ ارائه می‌دهد.

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است و از رویکرد گراند تئوری (نظریه داده‌بنیاد) برای ارزیابی دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) درباره ارتباط پدافند غیرعامل و امنیت ملی بهره گرفته است. هدف اصلی، تدوین چارچوبی نظری برای تبیین این رابطه است. روش تحقیق استقرایی-اکتشافی بوده و داده‌ها از منابع معتبری مانند سخنان رهبری، اسناد رسمی، مقالات و کتاب‌های مرتبط از سال ۱۳۵۷ تاکنون گردآوری شده‌اند. فرایند تحلیل در سه مرحله رمزگذاری انجام می‌شود: ۱. رمزگذاری باز: تجزیه داده‌ها به مفاهیم اولیه با بررسی جملات و مضامین معنی‌دار. ۲. رمزگذاری محوری: کشف ارتباط بین مفاهیم و دسته‌بندی آن‌ها در محورهای اصلی مانند شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها و پیامدها. ۳. رمزگذاری انتخابی: پالایش مفاهیم و شکل‌دهی به نظریه نهایی با تمرکز بر ارتباطات کلیدی.

مراحل اجرای پژوهش عبارت‌اند از: الف- تعیین موضوع تحقیق از طریق مطالعات گسترده و مشورت با خبرگان. ب- گردآوری نظام‌مند داده‌ها از منابع مکتوب و بیانات رهبری. ج- کدگذاری و تحلیل داده‌ها به منظور استخراج مفاهیم پایه. د- مدل‌سازی نظری بر اساس مفاهیم پدید آمده برای نمایش رابطه پدافند غیرعامل و امنیت ملی.

درنهایت، این فرایند به ارائه چارچوب نظری جامع منجر می‌شود که ابعاد فکری و راهبردی رهبری را در پیوند این دو مفهوم تبیین می‌کند.

تعاریف

پدافند غیرعامل

پدافند غیرعامل نوعی دفاع غیرنظامی است که بدون نیاز به جنگ افزار، با اجرای اقدامات فنی، مدیریتی و غیرنظامی، از تلفات انسانی و خسارات مالی به تأسیسات حیاتی کاسته یا آن را به حداقل می‌رساند. این اقدامات شامل پراکندگی، پوشش، فریب، جابه جایی، اختفای، اعلام خبر، استحکامات، استتار و ایجاد سازه‌های امن است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵).

امنیت

امنیت مفهومی نسبی و از نیازهای اساسی بشر است که ارائه تعریفی دقیق و جامع از آن دشوار است. امنیت به معنای محافظت فرد از تهدیدات و خطرات اجتماعی و ایجاد شرایطی بدون ترس و دلهره نسبت به حقوق و آزادی‌های مشروع است. این مفهوم شامل مصونیت از تعرض، بیماری، مرگ، فقر و سایر عوامل مخل آرامش انسان می‌شود و به طور کلی به معنای ایمنی، آسودگی و اطمینان خاطر تعریف شده است (نظامی و همکاران، ۱۳۹۵).

امنیت ملی

امنیت ملی توانایی یک ملت در حفاظت از ارزش‌های حیاتی خود در برابر تهدیدات داخلی و خارجی است. این مفهوم شامل استفاده از قدرت اقتصادی، توان سیاسی، ارتش و دیپلماسی برای حفظ بقای دولت ملی است (افتخاری و همکاران، ۱۴۰۲).

ابعاد و اهداف امنیت ملی

امنیت، به عنوان یک نیاز فطری انسان، دارای ابعاد مختلفی مانند فرهنگی، ملی، سیاسی، نظامی، اجتماعی، طبیعی و اقتصادی است که به صورت ارگانیک با یکدیگر مرتبط بوده و درنهایت امنیت ملی را شکل می‌دهند. پدافند غیرعامل نقش حیاتی در تأمین امنیت، کاهش آسیب پذیری زیرساخت‌ها، محافظت از سرمایه‌های کشور

و افزایش مقاومت مردمی در برابر تهدیدات دشمن دارد و در دو حوزه بازدارندگی و پایداری، نقشی بی نظیر و مستمر ایفا می‌کند (حیات مقدم و همکاران، ۱۳۹۶). امنیت نقش حیاتی در پیشرفت اجتماعی و فردی دارد و اجرای هر برنامه‌ای بدون آن ناممکن است. در سطح ملی، امنیت تنها به حفظ بقا و تمامیت ارضی محدود نمی‌شود؛ بلکه حتی باوجود استقلال و حاکمیت، تهدیدات می‌توانند ثبات سیاسی و اجتماعی را مختل کرده و مانع تحقق اهداف ملی شوند. اهداف امنیت ملی در چهار محور اصلی دسته‌بندی می‌شوند: ۱. حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور؛ ۲. تأمین رفاه عمومی و ثبات سیاسی؛ ۳. صیانت و ترویج ارزش‌های اعتقادی و ملی؛ ۴. ایجاد اطمینان خاطر در برابر تهدیدات احتمالی. این عناصر به عنوان شاخص‌های بنیادین، چارچوب امنیت ملی را شکل می‌دهند (آقا بابایی و همکاران، ۱۳۹۷).

دیدگاه اندیشمندان در زمینه پدافند غیرعامل

با توجه به تغییر ماهیت تهدیدها، تعاریف مختلفی از پدافند غیرعامل ارائه شده است. دکتر جلالی‌فراهانی پدافند غیرعامل را شامل طرح‌ها و اقداماتی می‌داند که به کاهش خسارات و آسیب‌پذیری‌ها و ارتقاء پایداری سامانه‌های نظامی در برابر تهدیدات خارجی کمک می‌کند و نیازی به استفاده از سلاح ندارد (عبدالله و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین، پدافند غیرعامل به مجموعه اقدامات غیرمسلحانه‌ای اشاره دارد که باعث کاهش آسیب‌پذیری، افزایش بازدارندگی، ارتقای پایداری ملی، تداوم فعالیت‌های ضروری و تسهیل در مدیریت بحران در برابر تهدیدات دشمن می‌شود (اسکندری، ۱۳۹۸). ژنرال دیوید ای. شاپیرو، در چارچوب نظامی، بر این نکته تأکید می‌کند که پدافند غیرعامل باید به عنوان یک راهبرد مکمل برای پدافند عامل (نظامی) عمل کند. وی بر این باور است که تهدیدات ممکن است از کانال‌های غیرنظامی همچون حملات سایبری، خرابکاری‌های اقتصادی یا حملات زیست‌محیطی به امنیت ملی وارد شوند و پدافند غیرعامل به عنوان یک ابزار مکمل در این زمینه به کار گرفته می‌شود (ونت، ۱۳۹۸). فریدمن به ویژه بر نقش امنیت اطلاعات و فناوری‌های نوین در تقویت پدافند غیرعامل تأکید می‌کند (گری، ۱۳۸۵). در تحلیل‌های گاردنر، پدافند غیرعامل به عنوان ابزاری برای پیشگیری از تهدیدات غیرنظامی و کاهش اثرات بحران‌های طبیعی و انسانی شناخته

می‌شود. وی بر لزوم برنامه‌ریزی و مدیریت خطر در راستای پایداری جامعه و زیرساخت‌ها تأکید می‌کند (آخوندی و مرتضوی، ۱۳۹۸). در رویکرد گیدنز، پدافند غیرعامل یک مفهوم جامع و پیچیده است که باید به‌طور گسترده‌تر از تهدیدات نظامی در برابر حملات تروریستی یا بحران‌های انسانی و اجتماعی نیز برنامه‌ریزی شود. وی به این نکته اشاره می‌کند که تهدیدات پیچیده و جهانی امروزی ایجاب می‌کند که پدافند غیرعامل از منظر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هم مورد توجه قرار گیرد (گیدنز، ۱۴۰۳). از دیدگاه فوکو، پدافند غیرعامل به عنوان ابزاری برای تقویت تاب‌آوری جامعه به‌ویژه در برابر تهدیدات ناشناخته و پیچیده مطرح می‌شود. فوکو بر این باور است که برای تقویت تاب‌آوری، باید توجه ویژه‌ای به زیرساخت‌های حیاتی، اطلاعات، آموزش عمومی و تقویت شبکه‌های اجتماعی و اقتصادی انجام شود (فوکو، ۱۴۰۲). در مجموع، دیدگاه اندیشمندان در زمینه پدافند غیرعامل به‌طور کلی نشان‌دهنده رویکردهای متنوع و پویا به امنیت ملی است. از آنجاکه تهدیدات امروز به شکل پیچیده‌تری در حال ظهور هستند و تنها به تهدیدات نظامی محدود نمی‌شوند، پدافند غیرعامل باید در تمامی ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی تقویت شود؛ بنابراین، پدافند غیرعامل نه تنها به عنوان یک ابزار دفاعی بلکه به عنوان یک راهکار پیشگیرانه، تاب‌آور و جامع در مقابله با تهدیدات مختلف شناخته می‌شود.

دیدگاه اندیشمندان در زمینه امنیت ملی

امنیت ملی وضعیتی است که بر پایه اقتدار ملی شکل می‌گیرد و طی آن منافع کشور در حوزه‌های حاکمیتی، ارزشی، شهروندی و ارضی یا تهدید نمی‌شوند یا در صورت وجود تهدید، قابلیت مدیریت آن وجود دارد. آرنولد والفرز امنیت را «فقدان ناامنی» می‌داند؛ یعنی در غیاب عواملی چون جنگ، خشونت، بی‌ثباتی داخلی و منازعات فردی، امنیت محقق است. والتر لیپمن امنیت ملی را در توانایی یک ملت برای حفظ منافع مشروعش بدون نیاز به فداکردن آن‌ها در جنگ تعریف می‌کند، مشروط بر اینکه در صورت وقوع درگیری، آمادگی دفاع از این منافع را داشته باشد. از سوی دیگر، هلگا هافندرون امنیت ملی را پدیده‌ای مرتبط با ظهور دولت‌های ملی از قرن هفدهم میلادی می‌داند و تاریخ آن را از این دوره آغاز می‌کند (خزایی، ۱۳۹۵). در فرهنگ روابط بین‌الملل، امنیت ملی به

وضعیتی اطلاق می‌شود که یک ملت در برابر تهدیدات علیه دارایی‌ها، جمعیت و قلمرو خود مصونیت دارد. کتاب «اصول روابط بین‌الملل و سیاست خارجی» نیز امنیت ملی را به معنای «احساس آزادی کشور در پیگیری اهداف ملی» و فقدان ترس از تهدیدات خارجی نسبت به منافع حیاتی تعریف می‌کند. تعاریف این مفهوم متنوع است: برخی آن را صرفاً عدم وجود تهدید نظامی می‌دانند، درحالی‌که دیگران بر محافظت در برابر حملات نظامی یا اقدامات براندازانه خارجی تأکید دارند. یک تعریف کلاسیک نیز امنیت را توانایی کشور در مقابله با تهدیدات خارجی برای حفظ منافع ملی یا بقای سیاسی می‌داند (پورقهرمانی و همکاران، ۱۳۹۹). یکی از مهم‌ترین اندیشمندان رئالیسم، هانی مورگنتا، امنیت ملی را به عنوان توانایی دولت برای دفاع از خود در برابر تهدیدات خارجی و حفظ یکپارچگی و استقلال ملی تعریف می‌کند. او بر این باور بود که امنیت ملی نه تنها وابسته به نیروی نظامی بلکه به موازنه قدرت در سطح بین‌المللی نیز بستگی دارد (مورگنتا، ۱۳۸۴). کنت والتز (۱۹۸۹) یکی از بزرگ‌ترین منتقدان رئالیسم و طرفداران لیبرالیسم، معتقد است که امنیت ملی تنها با نیروی نظامی قابل دستیابی نیست بلکه باید بر اساس راهکارهای دیپلماتیک و اقتصادی نیز موردبررسی قرار گیرد. او به نقش سازمان‌های بین‌المللی و همکاری‌های چندجانبه برای تضمین امنیت تأکید دارد. کاپلان معتقد است که امنیت ملی باید به طور فزاینده‌تری از تهدیدات نظامی به عواملی مانند فقر، بی‌عدالتی اجتماعی و بحران‌های محیط زیستی نیز توجه کند. در این دیدگاه، امنیت ملی باید به طور گسترده‌تری از یکپارچگی ملی، حقوق بشر و دموکراسی‌های داخلی و جهانی دفاع کند (کاپلان و نورتون، ۱۹۹۶). جوزف نای (۲۰۰۴)، از اندیشمندان برجسته در زمینه روابط بین‌الملل، به مفهوم «قدرت نرم» اشاره می‌کند و بر این باور است که برای ایجاد امنیت ملی، تنها قدرت سخت (نظامی) کافی نیست بلکه قدرت نرم، یعنی تاثیرگذاری فرهنگی و دیپلماتیک، نیز باید به آن اضافه شود (نای، ۲۰۰۴). طبق دیدگاه امنیت انسانی، امنیت ملی نه تنها به عنوان امنیت دولت بلکه به عنوان امنیت انسان‌ها در نظر گرفته می‌شود. در این دیدگاه، مسائل حقوق بشر، فقر، آموزش، بهداشت و مشارکت سیاسی به عنوان ارکان اصلی امنیت ملی قلمداد می‌شوند. امنیت انسانی به جای تمرکز صرف بر تهدیدات خارجی، امنیت مردم را از نظر اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و فرهنگی موردبررسی قرار می‌دهد

(درودی و تاج‌بخش، ۱۳۹۷). در مجموع، امنیت ملی از دیدگاه اندیشمندان مختلف به طور قابل توجهی متنوع است. برخی بر قدرت نظامی و حفظ استقلال تأکید دارند، در حالی که برخی دیگر به ابعاد غیرنظامی و انسانی آن توجه می‌کنند. دیدگاه‌های نوین به ویژه در دنیای معاصر، امنیت ملی را به عنوان یک مفهوم چندبُعدی و فراتر از مرزهای نظامی می‌نگرند که شامل تهدیدات اقتصادی، اجتماعی، سایبری و فرهنگی می‌شود. این تغییرات در تفکر اندیشمندان به ویژه در عصر جهانی شدن و پیچیدگی‌های جهانی کنونی، اهمیت بیشتری یافته‌اند.

دیدگاه مقام معظم رهبری در حوزه امنیت ملی

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) امنیت ملی را مفهومی گسترده شامل دو وجه امنیت خارجی (مقابله با تهدیداتی مانند حملات نظامی، تبلیغاتی و سیاسی از سوی نیروهای بیگانه) و امنیت داخلی (نیازمند همکاری همه جانبه مسئولان برای تأمین ثبات و نظم) می‌داند. (مظفری زاده، ۱۴۰۰). در دنباله، دلالت‌ها و مدارک مستند از بیانات مقام معظم رهبری در حوزه امنیت ملی عنوان می‌شود:

عدم تهدید و برقراری امنیت شهروندان: ایشان امنیت ملی را به مثابه پایه‌ای ضروری برای پیشرفت علمی، اقتصادی و فرهنگی کشور برمی‌شمارند و تأکید می‌کنند که ناامنی (مانند قتل‌های سازمان‌یافته) نه تنها جان شهروندان را تهدید می‌کند، بلکه با القای «عجز نظام» از سوی دشمنان، به تضعیف اقتدار ملی می‌انجامد. از دیدگاه ایشان، هرگونه اقدام خارج از چارچوب قانونی و بدون مجوز دستگاه‌های ذی صلاح، به ویژه در برخورد با شهروندان، نقض امنیت ملی محسوب می‌شود. این بیانات بر ضرورت ایجاد محیطی امن برای شهروندان و مقابله جدی با تهدیدات داخلی و خارجی تأکید دارند تا کشور در مسیر پیشرفت و تحقق اهداف ملی، مصون بماند (مظفری زاده، ۱۴۰۰).

نبود تهدید، حفظ و حراست امنیت، حفظ نمودن انسجام: در بیانات مقام معظم رهبری، حفظ امنیت ملی و عزت کشور در گرو همکاری هماهنگ نهادهای دانشگاهی، نظامی، فرهنگی، تحقیقاتی و اقتصادی است. ایشان تأکید می‌کنند که این نهادها باید با همکاری و تکمیل یکدیگر، نه با رقابت یا حسادت، به تقویت انسجام ملی بینجامد. این انسجام، پایه اصلی مقابله با تهدیدات دشمنان و تحقق اهداف کلانی مانند توسعه کشور،

حفظ امنیت و دفاع از شر دشمنان است. از دیدگاه ایشان، وحدت داخلی نه تنها عامل دفع تهدیدات است، بلکه ماهیت ایجابی امنیت ملی را تقویت می‌کند، چراکه امنیت را مرهون همبستگی و همگرایی درون کشوری می‌داند (افتخاری و همکاران، ۱۴۰۲).

قدرت ملی: مقام معظم رهبری در بیانات خود بر نقش محوری حضور فعال مردم در تحقق و تداوم امنیت ملی، پیشرفت کشور و عزت ایران تأکید می‌کنند. ایشان مردم را عامل اصلی حفظ امنیت کشور می‌دانند و بیان می‌دارند که مشارکت همگانی در عرصه‌های مختلف، نه تنها امنیت کنونی را تضمین کرده، بلکه باعث تسریع پیشرفت و تقویت جایگاه ملی شده است. این بیانات بر این نکته استوار است که تمامی افراد به میدان اقدام برای استمرار دستاوردهای انقلاب اسلامی (مانند امنیت پایدار، توسعه مستمر و عزت ملی) ضروری است. از دیدگاه ایشان، حضور مردم در صحنه، ماهیتی تعیین‌کننده دارد و ضامن مقابله با تهدیدات و تحقق آرمان‌های کلان کشور است (افتخاری و همکاران، ۱۴۰۲).

تمامیت ارضی: مقام معظم رهبری با اشاره به تلاش دشمنان و برخی مسئولان منطقه خلیج فارس برای انتقال جنگ‌های نیابتی به مرزهای ایران، بر هوشیاری و بیداری پاسداران انقلاب اسلامی و نهادهای امنیتی در حفظ مرزها و امنیت ملی تأکید می‌کنند. ایشان هشدار می‌دهند که در صورت انجام هرگونه «شیطنت» از سوی مخالفان، واکنش جمهوری اسلامی ایران بسیار سخت و قاطعانه خواهد بود. این بیانات نشان‌دهنده اهمیت حفاظت از تمامیت ارضی و آمادگی کامل نیروهای امنیتی برای مقابله با تهدیدات خارجی است (منتظران و همکاران، ۱۳۹۵).

وحدت ملی: مقام معظم رهبری در بیانات خود بر دو شعار کلیدی «وحدت ملی» و «امنیت ملی» به عنوان اولویت تأکید می‌کنند و بیان می‌دارند که این دو در شرایط کنونی (با توجه به اوضاع داخلی و بین‌المللی) نیاز ضروری جامعه ایران هستند. ایشان وحدت ملی را پایه اصلی تحقق امنیت ملی می‌دانند و هشدار می‌دهند که نبود وحدت، امنیت کشور را تهدید کرده و به ناامنی می‌انجامد. از دیدگاه ایشان، مسئولان و مردم باید با همکاری یکدیگر در جهت تحقق این دو هدف تلاش کنند، چراکه امنیت، محصول همبستگی و همدلی ملی است (افتخاری و همکاران، ۱۴۰۲).

نگرش‌های رهبری در حوزه پدافند غیرعامل

مقام معظم رهبری با تشبیه پدافند غیرعامل به مصونیت‌سازی در بدن انسان، این مفهوم را به عنوان راهکاری برای ایمن‌سازی کشور در برابر تهدیدات داخلی و خارجی تبیین می‌کنند. در این نگرش پدافند غیرعامل همچون سیستم ایمنی بدن، از درون کشور را مصون می‌سازد، به گونه‌ای که حتی با وجود حملات شدید دشمن، تأثیر مخرب آن خنثی می‌شود. این رویکرد نه تنها مانع نفوذ تهدیدات می‌گردد؛ بلکه تاب‌آوری ملی را افزایش می‌دهد و کشور را در مقابل هرگونه تهاجم (نظامی، اقتصادی، فرهنگی و...) مقاوم می‌کند. رابطه بین پدافند غیرعامل و تهدیدات، به ایجاد «مصونیت‌سازی» می‌انجامد؛ یعنی کشور با تقویت زیرساخت‌های دفاعی غیرنظامی، به صورت پیشگیرانه از آسیب‌پذیری‌ها می‌کاهد (جعفری‌نیا و همکاران، ۱۴۰۱).

سیاست‌ها کلی نظام درباره پدافند غیرعامل در ۱۳ بند در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۱ به تصویب مقام معظم رهبری (مدظله العالی) گردیده و به وسیله ایشان ابلاغ شده که به تفصیل زیر است:

۱. تعریف و اهداف: پدافند غیرعامل به عنوان اقدامات غیرمسلحانه برای کاهش آسیب‌پذیری، افزایش بازدارندگی، تداوم فعالیت‌های حیاتی و تسهیل مدیریت بحران در برابر تهدیدات دشمن تعریف شده است.

۲. اصول اجرایی: رعایت اصولی مانند پراکنده‌سازی، استتار، فریب دشمن، ایمن‌سازی مراکز حیاتی و حذف تأسیسات پرخطر از مناطق شهری. طبقه‌بندی مراکز حیاتی به سطوح حساس، حیاتی و مهم و به‌روزرسانی این فهرست‌ها.

۳. طرح‌های عملیاتی: تهیه و اجرای طرح‌های پدافند غیرعامل برای مراکز نظامی و غیرنظامی با اولویت‌بندی و رعایت هزینه-فایده. طراحی طرح جامع مقابله با سلاح‌های غیرمتعارف (هسته‌ای، شیمیایی، میکروبی). چندمنظوره‌سازی تأسیسات عمرانی (به‌ویژه در مناطق مرزی و حساس) برای استفاده در شرایط بحران.

۴. فرهنگ‌سازی و آموزش: گنجاندن آموزش پدافند غیرعامل در سطوح تحصیلی و توسعه پژوهش‌های مرتبط. افزایش آگاهی عمومی و تخصصی در بخش‌های دولتی و غیردولتی.

۵. فناوری و امنیت سایبری: توسعه فناوری‌های بومی و صنایع مرتبط با پدافند غیرعامل. ایمن‌سازی شبکه‌های مخابراتی، رایانه‌ای و اطلاعاتی در برابر تهدیدات نرم و سایبری.

۶. هماهنگی بین نهادی: ایجاد سازوکارهای هماهنگی بین نهادهای مسئول پدافند غیرعامل و مدیریت بحران برای کاهش هزینه‌ها و افزایش همکاری‌ها. تأسیس مرکز ملی برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل برای تدوین استانداردها، نظارت و اجرای سیاست‌ها.

۷. مدیریت خطر شهری: ممنوعیت احداث تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی و تعیین حریم ایمن برای آن‌ها. انتقال تأسیسات خطرناک موجود از نزدیکی شهرها (بیگدلو، ۱۳۹۹).

با تفکر در بند اول سیاست‌های کلی و حذف برشماری موجب شدن‌های آن (اهداف کلان) اختصار آن این‌گونه است:

بند اول سیاست‌های کلی پدافند غیرعامل بر سه محور اصلی متمرکز است: ۱. تأکید بر اهمیت پدافند غیرعامل به عنوان یک راهبرد کلیدی در مواجهه با تهدیدات نظامی دشمن. ۲. تعریف پدافند غیرعامل به مثابه «مجموعه اقدامات غیرمسلحانه» برای مقابله با تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن. ۳. اهداف پنج‌گانه کلان که اقدامات پدافند غیرعامل باید به آن‌ها منجر شود: الف- کاهش آسیب‌پذیری (جلوگیری از تأثیرپذیری زیرساخت‌ها و مراکز حیاتی). ب- افزایش بازدارندگی (ایجاد مانع روانی و عملیاتی برای دشمن). ج- ارتقای پایداری ملی (مقاومت کشور در برابر بحران‌ها و تداوم فعالیت‌های اساسی). د- تداوم فعالیت‌های ضروری (حفظ عملکرد مراکز حیاتی در شرایط تهدید). ه- تسهیل مدیریت بحران (آمادگی برای پاسخ سریع و مؤثر به بحران‌های ناشی از تهدیدات) (مسعود پور، ۱۳۹۷).

ترویج فرهنگ سازی پدافند غیرعامل

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) با تأکید بر جهاد علمی و فرهنگ‌سازی پدافند غیرعامل، آن را بخشی جدایی‌ناپذیر از دفاع همه‌جانبه کشور می‌دانند. ایشان در بیانات خود به موارد زیر اشاره می‌کنند:

۱. علم به مثابه عبادت: تلاش‌های علمی در محیط‌های نظامی برای اهداف دفاعی را نوعی عبادت برمی‌شمارند و بر ضرورت تقویت این رویکرد در راستای امنیت ملی تأکید دارند.

۲. برتری ایمان بر سلاح‌های مدرن: با اشاره به تجربه‌های دفاع مقدس، تأکید می‌کنند که ایمان، صبر و اخلاص نیروهای جهادی، بر سلاح‌های پیشرفته دشمن غلبه می‌کند. پیروزی در دفاع از کشور، نه وابسته به تجهیزات نظامی، بلکه مرهون عقلانیت، تدبیر و فداکاری مردمی است که با توکل به خدا عمل می‌کنند.

۳. ترویج فرهنگ پدافند غیرعامل: پدافند غیرعامل را به عنوان یکی از ابعاد حیاتی دفاع ملی معرفی می‌کنند و بر لزوم شناساندن آن به جامعه، تقویت زیرساخت‌ها و همکاری مراکز تخصصی برای مصون‌سازی کشور در برابر تهدیدات تأکید می‌نمایند.

۴. نقش محوری استادان در جنگ نرم: استادان دانشگاه را فرماندهان جنگ نرم می‌دانند و بر مسئولیت خطیر آنان در هدایت جبهه فرهنگی-علمی کشور تأکید می‌کنند. از دیدگاه ایشان، استادان با تربیت نسل آگاه و متعهد، سد محکمی در برابر تهاجمات فکری و فرهنگی دشمن ایجاد می‌کنند (دشتی، ۱۳۹۷ و بیگدلو، ۱۳۹۹).

دوراندیشی و اندیشه‌های مقام رهبری در حوزه امنیت ملی مبتنی بر پدافند غیرعامل
رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی)، با تأکید بر دفاع همه‌جانبه و هوشمندانه به عنوان ضرورت حفظ امنیت ملی و مقابله با تهدیدات استکبار جهانی، بر چند محور کلیدی اشاره می‌کنند:

۱. اهمیت دفاع غیرعامل: دفاع غیرعامل (راهبردهای غیرنظامی برای کاهش آسیب‌پذیری‌ها) به عنوان بخشی از هویت ملی و ضامن بقای نظام اسلامی شناخته می‌شود. پروژه‌های عمرانی (مانند سدها، فرودگاه‌ها و نیروگاه‌ها) باید با در نظر گرفتن ملاحظات دفاعی طراحی و اجرا شوند. شناسایی و ایمن‌سازی مراکز حیاتی (نظیر تأسیسات هسته‌ای، مراکز انرژی و زیرساخت‌های ارتباطی) با تهیه طرح‌های پدافندی ویژه ضروری است.

۲. آمادگی در برابر تهدیدات: لزوم شناخت دقیق توانمندی‌ها و نیات دشمن، همراه با تقویت توانمندی‌های داخلی در حوزه‌های علمی، فناوری و نظامی. آمادگی فوری برای مقابله با حوادث طبیعی و غیرطبیعی، با تأکید بر استفاده از تولیدات داخلی در تجهیزات و زیرساخت‌ها.

۳. نقش نیروهای مسلح و روحیه بسیجی: هماهنگی بین نهادهای نظامی (ارتش، سپاه، بسیج) و تمرین مداوم برای مقابله با بحران‌ها و اجرای سریع و عملی طرح‌های پدافند غیرعامل با مشارکت گسترده مردم و سازمان‌ها.

۴. تقویت بنیان‌های داخلی: تأکید بر اقتصاد مقاومتی، فرهنگ اسلامی-ایرانی و پیشرفت علمی به عنوان پایه‌های امنیت ملی و مقابله با نفوذ فرهنگی و اقتصادی دشمن از طریق برنامه‌ریزی مبتنی بر اصول اسلامی.

۵. سازوکارهای اجرایی: تشکیل کمیته‌های دائمی برای سیاست‌گذاری و نظارت بر پروژه‌های پدافند غیرعامل و اولویت‌بندی طرح‌ها بر اساس اهمیت راهبردی و اجرای میدانی آن‌ها.

درمجموع، رویکرد ایشان مبتنی بر خوداتکایی، هوشیاری دائمی و تقویت داخلی در تمامی ابعاد (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی) است تا دشمن از تأثیرگذاری بر نظام اسلامی ناامید شود (بیگدلو، ۱۳۹۹؛ افتخاری و همکاران، ۱۴۰۲).

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

نتایج کدگذاری باز و محوری بیانات مقام معظم رهبری در خصوص پدافند غیرعامل در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- کدگذاری بیانات مقام معظم رهبری در خصوص پدافند غیرعامل

کدها	تعریف کد	نمونه بیانات
اهمیت پدافند غیرعامل	تأکید بر ضرورت و جایگاه کلیدی پدافند غیرعامل در امنیت ملی و دفاع هوشمند	«من به مسئله پدافند غیرعامل خیلی اهمیت می‌دهم: هم برای کل کشور و هم به‌خصوص برای شما وزارت دفاع» (بیانات در دیدار با فرماندهان وزارت دفاع، ۱۳۸۶/۳/۳). «امروز اهمیت پدافند غیرعامل قاعدتاً برای مسئولین بایستی شناخته شده باشد، اهتمام شما کار را پیش می‌برد» (بیانات در دیدار با مسئولان سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵/۱۲/۶).
اقدامات پدافند غیرعامل	اقدامات عملی و راهبردی برای کاهش آسیب‌پذیری و افزایش بازدارندگی	«گفته بودم کار بسیجی بکنند (برای پدافند) عملاً چه کرده‌اند، بگویید دنبال کنند که کار به نتیجه برسد» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و اқشار نمونه بسیجی سراسر کشور، ۱۳۹۰/۰۹/۱۶). «تنها راه مقابله با تهدیدها این است که وضعیت داخلی به‌گونه‌ای سامان‌دهی شود که دشمن از پیروزی خود مطمئن نباشد و زمینه را برای ماجراجویی فراهم نبیند.» (بیانات در مراسم نظامی مشترک یگان‌های نیروهای مسلح استان فارس، ۱۳۸۷/۰۲/۱۲).

کدها	تعریف کد	نمونه بیانات
تهدیدات نرم و سخت	شناسایی تهدیدات مختلف از جمله نظامی، فرهنگی، سایبری و اقتصادی	«ندانستن این که دشمن چه در سر دارد و چه می خواهد بکند، غفلتی است که ممکن است ما را از امکان برخورد و امکان دفاع محروم کند» (بیانات در دیدار پاسداران، ۱۳۸۱/۰۷/۲۲). «تهاجم فرهنگی را نباید انکار کرد، وجود دارد... ما باید توجه داشته باشیم که انقلاب فرهنگی در تهدید است کما این که اصل فرهنگ ملی و اسلامی در تهدید دشمنان است» (بیانات در مراسم دیدار با اعضای شورای انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۰/۰۹/۲۰). «امروز یکی از کارهای مهم دستگاه های جاسوسی همین است که می نشینند حوادث دنیا را رصد می کنند و بعد نه خودشان مستقیم بلکه به زبان دیگران، از قلم دیگران، با مقاله و تحلیل اشخاص معتبر و معروف، با وسایلی که خودشان دارند - با پول، با تهدید، با تطمیع - آنچه را که در تفسیر یک حادثه مورد نظر خودشان است، منعکس می کنند» (بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت می کنند) (۱۳۹۵/۰۶/۰۳).
نقش مردم و مسئولین	مشارکت عمومی و مسئولیت پذیری نهادها و مردم در اجرای پدافند غیرعامل	«مردم عزیز ما باید بدانند که حضور آن ها در عرصه های مختلف، تعیین کننده است. تعیین کننده چه؟ تعیین کننده امنیت ملی» (۱۴۰۲/۱۱/۱۶). «ترویج فرهنگ پدافند غیرعامل و شناسایی آن به عنوان یکی از ابعاد دفاع از کشور، تأسیسات، مراکز و متخصصین در سرلوحه اقدامات است» (بیانات در دیدار با مسئولان سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۶/۰۳/۰۳).
آمادگی دفاعی	آماده باش مداوم و تقویت بنیه دفاعی برای مقابله با تهدیدات احتمالی	«آنچه امروز می خواهم مطرح بکنم، در مرتبه اول این حقیقت است که دفاع، جزئی از هویت یک ملت زنده است. هر ملتی که نتواند از خود دفاع بکند، زنده نیست. هر ملتی هم که به فکر دفاع از خود نباشد و خود را آماده نکند، در واقع زنده نیست. هر ملتی هم که اهمیت دفاع را درک نکند، به یک معنا زنده نیست» (بیانات در مراسم ششمین دوره فرماندهی و ستاد دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۶۸/۰۸/۲۹). «در هر شرایطی باید بنیه دفاعی کشور در بهترین وضعیت باشد. اگر نداریم، باید آمادگی ایجاد کنیم؛ و اگر داریم، حفظ کنیم و افزایش بدهیم» (فایل ۱۰۵۰، ص ۲). «در کنار آمادگی های همه جانبه ملت ایران - چه از لحاظ اقتصادی، چه از لحاظ امنیت داخلی، چه از لحاظ استحکام ساخت درونی نظام اسلامی، چه از لحاظ وحدت ملی و چه از لحاظ نظامی - به تلاش و تحرک دیپلماسی هم چه در این قضایای سفر اخیر و چه غیر آن، اهمیت می دهیم» (بیانات در مراسم تحلیف و اعطای سردوشی دانشجویان دانشگاه های افسری ارتش جمهوری اسلامی ایران - ۱۳۹۲/۰۷/۱۳).

کدها	تعریف کد	نمونه بیانات
مدیریت بحران	برنامه‌ریزی برای کاهش خسارات و تسهیل مدیریت بحران در شرایط اضطراری	«در همه جای کشور، یک آمادگی صد درصد لازم است برای ستاد بحران؛ و این ممکن است» (بیانات در جلسه رسیدگی به مشکلات زلزله‌زدگان استان کرمانشاه، ۱۳۹۶/۰۸/۲۹). «ما بتوانیم به کسانی که فعال هستند از گروه‌های مردمی کمک کنیم، میدان را برای آن‌ها بازکنیم، موانع را از سر راه آن‌ها برداریم» (۱۳۹۷/۰۶/۰۷).
فرهنگ‌سازی	ترویج آگاهی عمومی و آموزش اصول پدافند غیرعامل در سطوح مختلف جامعه	«نقش استادان دانشگاه‌ها در ترویج فرهنگ پدافند غیرعامل به عنوان فرماندهان جنگ نرم برجسته است» (بیانات در دیدار با مسئولان سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۶/۰۳/۰۳). «تلاش علمی در محیط‌های نظامی جهت اهداف دفاعی یک نوع عبادت است» (بیانات در دیدار از دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۷۸/۰۹/۰۱).
وحدت ملی	همبستگی داخلی به عنوان پایه امنیت ملی و مقابله با تهدیدات خارجی	«هدف این است که با شعار وحدت مسلمین که شعار درست و ضروری‌ای هم است و من از قدیم این اعتقاد و تفکر را داشتم و دارم و آن را یک مسئله راهبردی می‌دانم، یک مسئله تاکتیکی و مصلحتی هم نیست... مسلمانان، به تدریج این اختلافات مذهبی و طایفه‌ای را کم کنند و از بین ببرند؛ چون در خدمت دشمنان است. ما با این انگیزه صحیح، مسئله وحدت مسلمین را در جمهوری اسلامی، یک مسئله اساسی قرار داده‌ایم» (۱۳۶۹/۰۱/۲۶). «امنیت زیرساخت همه ابعاد زندگی یک جامعه است، یک زیرساخت عمومی است؛ از مسائل شخصی بگیرد تا مسائل اجتماعی تا مسائل عمومی تا مسائل خارجی» (بیانات در مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۱۴۰۱/۰۷/۱۱).
استفاده از فناوری داخلی	تأکید بر خودکفایی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی در طراحی و اجرای پروژه‌ها	«جهش تولید اگر به درستی در کشور اتفاق بیفتد هم تأثیرات عمیق اقتصادی در کشور می‌گذارد و هم علاوه بر آن‌ها موجب اعتماد به نفس ملی می‌شود، موجب رضایتمندی عمومی مردم می‌شود، تضمین‌کننده امنیت ملی می‌شود» (پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۴۰۰، ۱۳۹۹/۱۲/۳۰). «یک مسئله دیگر، مسئله جهاد خودکفایی است؛ جهاد خودکفایی، ابتکار نیروی هوایی بود» (به مناسبت روز نیروی هوایی، ۱۳۹۷/۱۱/۱۹).

بیانات مقام معظم رهبری در حوزه پدافند غیرعامل حول محورهای کلیدی زیر ساختار یافته است:

۱. پدافند غیرعامل به عنوان ستون امنیت ملی: ایشان پدافند غیرعامل را نه تنها یک روش دفاعی، بلکه بخشی از هویت ملی و ضرورت بقای کشور می‌دانند. تأکید بر «اهمیت پدافند غیرعامل» نشان می‌دهد که این مفهوم در برابر تهدیدات نرم (مانند جنگ فرهنگی) و سخت (مانند حملات نظامی) به عنوان راهکاری پایدار و کم‌هزینه مطرح است.

۲. اقدامات عملی و راهبردی: اقدامات ملموس مانند «استتار، اختفا، استحکامات» و «ایمن سازی تأسیسات حیاتی» نشان می دهد که پدافند غیرعامل نیازمند برنامه ریزی مهندسی شده و هماهنگی بین بخشی است. به ویژه در حوزه انرژی هسته ای، مدیریت بحران و کاهش آسیب پذیری نقشی حیاتی دارد.

۳. نقش محوری مردم و مسئولین: مشارکت عمومی و مسئولیت پذیری نهادها (مانند دانشگاه ها، سپاه و بسیج) در بیانات ایشان بارها تکرار شده است. این نشان می دهد پدافند غیرعامل تنها محدود به حوزه نظامی نیست، بلکه نیازمند فرهنگ سازی و آموزش عمومی است.

۴. تهدیدات چندبعدی و پاسخ هوشمند: شناسایی تهدیدات نوین (سایبری، نفوذ فرهنگی) و تأکید بر «آمادگی دفاعی» نشان می دهد که رویکرد رهبری مبتنی بر پیشگیری، انعطاف پذیری و تطابق با شرایط متغیر بین المللی است.

۵. وحدت ملی به عنوان پایه امنیت: امنیت ملی بدون همبستگی داخلی امکان پذیر نیست. تأکید بر «وحدت ملی» و «حضور مردم در صحنه» بیانگر این است که پدافند غیرعامل نیازمند هماهنگی تمام اقشار جامعه است.

۶. خودکفایی و فناوری داخلی: استفاده از محصولات داخلی و تقویت صنایع دفاعی کشور، به ویژه در شرایط تحریم، به عنوان عاملی برای کاهش وابستگی و افزایش مقاومت ملی مورد تأکید قرار گرفته است.

به عبارت دیگر بیانات مقام معظم رهبری در حوزه پدافند غیرعامل، چارچوبی جامع از «دفاع هوشمند» را ترسیم می کند که در آن امنیت ملی از طریق ترکیب اقدامات عملی (مانند ایمن سازی)، مشارکت عمومی، فرهنگ سازی و وحدت داخلی تأمین می شود. این رویکرد نه تنها پاسخ گوی تهدیدات کنونی است، بلکه با توجه به تحولات فناوری و ژئوپلیتیک، آینده نگرانه و انعطاف پذیر طراحی شده است.

نتایج کدگذاری باز و محوری بیانات مقام معظم رهبری در حوزه امنیت ملی مبتنی بر پدافند غیرعامل در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲- کدگذاری و تحلیل بیانات مقام معظم رهبری در حوزه امنیت ملی مبتنی بر پدافند غیرعامل

ردیف	کدهای اصلی	نمونه بیانات	تحلیل
۱	وحدت ملی	«امنیت ملی و وحدت ملی تأمین گردد... امنیت حاصل از وحدت است. اگر وحدت نباشد، امنیت ملی در خطر است» (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۷۹/۰۱/۲۶).	وحدت ملی به عنوان زیربنای امنیت ملی تلقی می‌شود. همبستگی اجتماعی و مشارکت عمومی، توانایی مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی را افزایش می‌دهد.
۲	آمادگی دفاعی	«آمادگی مقابله فوری با حوادث طبیعی بسیار مهم است... در همان دقائق اول جان هزاران نفر را نجات دهد» (دیدار مردم بم با رهبر انقلاب، ۱۳۸۴/۰۲/۱۳).	آمادگی دفاعی شامل برنامه‌ریزی پیشگیرانه و واکنش سریع به بحران‌هاست. این‌کد بر لزوم زیرساخت‌های مقاوم و آموزش نیروهای انسانی تأکید دارد.
۳	فرهنگ سازی پدافند غیرعامل	«ترویج فرهنگ پدافند غیرعامل و شناسایی آن به عنوان یکی از ابعاد دفاع از کشور... نقش استادان، فرماندهان جنگ نرم هستند» (دیدار با دانشجویان، ۱۳۸۸/۰۶/۰۸).	فرهنگ سازی از طریق آموزش عمومی و نقش نخبگان، آگاهی جامعه را نسبت به تهدیدات افزایش می‌دهد و مشارکت مردمی در اجرای پدافند غیرعامل را تقویت می‌کند.
۴	استفاده از فناوری داخلی	«شما وقتی که یک جنس داخلی را خرید می‌کنید... آن‌کننده کار، ابتکاراتی دارد، این ابتکارات را روزبه‌روز افزایش خواهد داد» (۱۳۹۳/۰۱/۰۱).	خودکفایی فناوری و کاهش وابستگی به خارج، امنیت ملی را در برابر تحریم‌ها و تهدیدات خارجی تضمین می‌کند.
۵	ایمن سازی تأسیسات حیاتی	«ایمن سازی سرمایه‌های اساسی (نیروگاه‌ها، مراکز نفت)... از مهم‌ترین امور برای کشور است» (۱۳۸۴/۰۶/۲۵).	حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی مانند انرژی و ارتباطات، تاب‌آوری ملی را در برابر حملات فیزیکی و سایبری افزایش می‌دهد.
۶	دفاع هوشمند	«دفاع هوشمند و امنیت از منظر پدافند غیرعامل... استفاده از اصول مهندسی و فناوری‌های نوین برای کاهش آسیب‌پذیری» (بیانات در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام، ۱۳۷۶/۰۷).	ادغام فناوری‌های پیشرفته (مانند سایبری و هوش مصنوعی) در سامانه‌های دفاعی، پاسخگویی به تهدیدات پیچیده را ممکن می‌سازد.

ردیف	کدهای اصلی	نمونه بیانات	تحلیل
۷	نقش نیروهای مسلح و بسیج	«نیروهای مسلح و بسیج باید طرح‌های پدافند غیرعامل را اجرا کنند... روحیه بسیجی در اجرای پروژه‌ها مؤثر است» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و مدیران سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۴/۱۲/۲۷).	بسیج ظرفیت مردمی و هماهنگی بین نهاد‌های نظامی و غیرنظامی، اجرای سریع و کارآمد برنامه‌های پدافند غیرعامل را تضمین می‌کند.
۸	تهدیدات نوین	«استفاده از اصول پدافند غیرعامل در برابر تهدیدات سایبری و الکترونیکی... حفظ شبکه‌های مخابراتی و رایانه‌ای» (بیانات در دیدار مسئولان سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۹۰/۰۷/۱۵).	تمرکز بر تهدیدات غیرسنتی (مانند جنگ سایبری) نشان دهنده ضرورت به‌روزرسانی راهبردهای دفاعی متناسب با تحولات فناوریانه است.
۹	هماهنگی بین نهادها	«ایجاد کمیته دائمی پدافند غیرعامل... هماهنگی بین نهاد‌های مسئول برای کاهش هزینه‌ها و افزایش اثربخشی» (ابلاغیه به ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۸۸).	همکاری بین سازمانی از موازی‌کاری جلوگیری کرده و منابع را بهینه‌سازی می‌کند. این کد بر لزوم ساختار مدیریتی یکپارچه برای پدافند غیرعامل تأکید دارد.
۱۰	حفظ تمامیت ارضی	«واکنش جمهوری اسلامی به هر تعرضی سخت و محکم خواهد بود... حفظ مرزها و هوشیاری پاسداران ضروری است» (بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۴/۰۲/۳۰).	دفاع از مرزهای جغرافیایی و مقابله با تجاوزات خارجی، بخشی جدایی‌ناپذیر از امنیت ملی است و نیازمند آمادگی دائمی نیروهای نظامی است.
۱۱	اقتصاد مقاومتی	«برنامه‌ریزی اقتصادی مبتنی بر اصول اسلامی... کاهش آسیب‌پذیری در برابر تحریم‌ها» (۱۳۹۱/۰۶/۰۲).	تقویت اقتصاد داخلی و کاهش وابستگی به واردات، امنیت ملی را در شرایط بحران‌های بین‌المللی حفظ می‌کند.
۱۲	آموزش و پژوهش	«پیش‌بینی مواد درسی پدافند غیرعامل در سطوح آموزشی... توسعه پژوهش‌ها در این حوزه» (سیاست‌های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵/۱۱/۲۹).	آموزش تخصصی و پژوهش‌های کاربردی، دانش فنی موردنیاز برای طراحی و اجرای راهبردهای پدافند غیرعامل را فراهم می‌کند.

به‌طورکلی بیانات مقام معظم رهبری در حوزه امنیت ملی مبتنی بر پدافند غیرعامل، بر چند محور کلیدی استوار است:

۱. مشارکت عمومی و وحدت ملی به‌عنوان پایه اصلی امنیت.

۲. آمادگی دفاعی با تأکید بر زیرساخت‌های مقاوم و آموزش نیروها.
۳. فرهنگ‌سازی برای افزایش آگاهی جامعه نسبت به تهدیدات.
۴. استفاده از فناوری داخلی و کاهش وابستگی به خارج.
۵. هماهنگی بین نهادها برای اجرای بهینه برنامه‌ها.

این کدها نشان می‌دهند که پدافند غیرعامل تنها محدود به اقدامات فیزیکی نیست، بلکه شامل ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و فناوری است. رویکرد رهبری، پیشگیرانه و هوشمندانه است و بر ضرورت تطبیق‌پذیری با تهدیدات نوین (مانند سایبری) تأکید دارد. رمزگذاری انتخابی رهبر انقلاب درباره جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳- رمزگذاری انتخابی بیانات مقام معظم رهبری درباره جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل

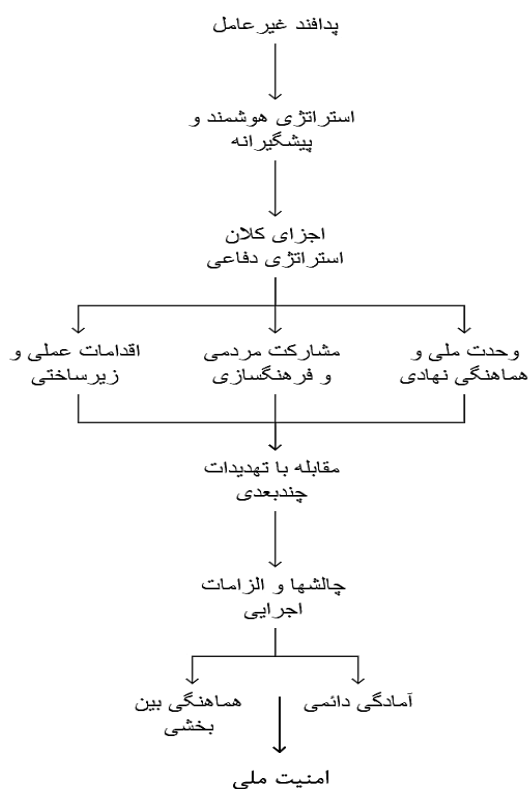
موضوع	یافته‌ها	پیامدها	پیشنهادهای راهکارها
امنیت ملی و پدافند غیرعامل	امنیت ملی شامل حفاظت از استقلال، تمامیت ارضی و مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی است. پدافند غیرعامل ابزاری برای کاهش آسیب‌پذیری و افزایش تاب‌آوری است.	افزایش توان بازدارندگی و کاهش خسارت ناشی از بحران‌ها	توسعه آموزش عمومی و تعریف اصول پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی کلان کشور
تهدیدات مدرن	شامل حملات سایبری، اقتصادی و نفوذ فرهنگی است که امنیت ملی را تهدید می‌کند.	آسیب‌پذیری زیرساخت‌ها و تشدید فشارهای خارجی	سرمایه‌گذاری در فناوری‌های بومی تقویت امنیت سایبری و مقابله با نفوذ فرهنگی
زیرساخت‌های حیاتی	نیاز به ایمن‌سازی و پراکندگی مراکز حساس و مهم مانند نیروگاه‌ها، مراکز مخابراتی و پل‌های راهبردی	کاهش آسیب‌پذیری زیرساخت‌های کلیدی در برابر حملات دشمن	اجرای اصول استتار، پراکندگی و به‌روزرسانی زیرساخت‌های حیاتی
فرهنگ‌سازی و آموزش	تأکید بر آگاه‌سازی عمومی درباره اهمیت پدافند غیرعامل و نقش مردم در آن	افزایش تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌ها و تهدیدات	اجرای برنامه‌های آموزشی و استفاده از رسانه‌ها برای ترویج فرهنگ پدافند غیرعامل
ابعاد اقتصادی	مقاوم‌سازی اقتصاد ملی از طریق حمایت از تولید داخلی و کاهش وابستگی به واردات	کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و افزایش قدرت بازدارندگی در برابر تحریم‌ها	تدوین سیاست‌های حمایتی از صنایع داخلی و استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی بومی

موضوع	یافته‌ها	پیامدها	پیشنهادهای راهکارها
ابعاد فرهنگی	حفظ هویت اسلامی و انقلابی در برابر تهدیدات نرم و جنگ فرهنگی دشمن	تقویت انسجام اجتماعی و جلوگیری از تضعیف هویت ملی	برنامه‌ریزی برای تقویت فرهنگ اسلامی-ایرانی و کاهش نفوذ رسانه‌های خارجی
ابعاد سایبری	حملات سایبری به زیرساخت‌های اطلاعاتی و مخابراتی از مهم‌ترین تهدیدات در عصر مدرن است	احتمال ایجاد اختلالات گسترده در خدمات و اطلاعات ملی	توسعه سامانه‌های بومی و افزایش امنیت سایبری از طریق استفاده از فناوری‌های پیشرفته

یافته‌های پژوهش درباره جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل شامل ابعاد تهدیدات، راهکارها و تأثیرات اقدامات بر امنیت کشور است و در چند بخش ارائه می‌شود:

۱. نقش پدافند غیرعامل در تأمین امنیت ملی: این ابزار به کاهش آسیب‌پذیری زیرساخت‌های حیاتی و حفظ عملکرد آن‌ها در بحران‌ها کمک می‌کند و به عنوان راهبرد برای افزایش تاب‌آوری در برابر تهدیدات عمل می‌کند.
۲. تهدیدات مدرن و ضرورت بازنگری در راهبردها: تهدیدات جدید نیازمند راهکارهای نوین است. مقابله با تهدیدات سایبری، اقتصادی و فرهنگی نیازمند استفاده از فناوری‌های بومی و تقویت امنیت سایبری است.
۳. نقش مردم و فرهنگ‌سازی: مشارکت مردمی و آگاهی جامعه برای موفقیت برنامه‌های پدافند غیرعامل ضروری است. آموزش عمومی و جلب مشارکت مردم باید در اولویت قرار گیرد.
۴. زیرساخت‌های حیاتی و ایمن‌سازی: ایمن‌سازی زیرساخت‌ها همچون نیروگاه‌ها و مراکز مخابراتی، برای کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر حملات خارجی و حوادث داخلی اهمیت دارد.
۵. ابعاد اقتصادی پدافند غیرعامل: تقویت تولید داخلی و تکیه بر اقتصاد مقاومتی برای افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر تحریم‌ها و بحران‌ها مهم است.
۶. ابعاد فرهنگی پدافند غیرعامل: حفظ هویت فرهنگی و مقابله با نفوذ فرهنگی دشمن در عرصه جنگ نرم، از اهداف پدافند غیرعامل است.

۷. چالش‌های هماهنگی بین سازمانی: عدم هماهنگی بین نهادهای می‌تواند کارآمدی پدافند غیرعامل را کاهش دهد، لذا همکاری بین نهادهای مختلف ضروری است. در نتیجه پدافند غیرعامل در اندیشه مقام معظم رهبری یکی از پایه‌های اصلی امنیت ملی است. تأکید بر اقدامات پیشگیرانه، تقویت زیرساخت‌های حیاتی و ایجاد همگرایی بین مردم و نهادهای اجرایی، کلید موفقیت در این حوزه است. برای رسیدن به اهداف مورد نظر، باید از ظرفیت‌های علمی، فرهنگی و اقتصادی کشور به صورت یکپارچه بهره برد و نیاز به آمادگی دائمی، هماهنگی بین سازمانی و تقویت ظرفیت‌های بومی دارد تا اهداف امنیت ملی محقق شود (شکل ۱). خلاصه تحلیل راهبرد امنیت ملی و پدافند غیرعامل در جدول ۴ آمده است.

شکل ۱- مدل مفهومی رابطه پدافند غیرعامل و امنیت ملی از دیدگاه مقام معظم رهبری

جدول ۴- تحلیل SWOT مدل پدافند غیرعامل و امنیت ملی مبتنی بر بیانات رهبری

نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
رویکرد چندبعدی: ترکیب ابعاد هویتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با تأکید بر زیرساخت، برنامه‌ریزی و مشارکت مردمی.	مشکلات اجرایی: بوروکراسی، موازی کاری و نبود نظارت یکپارچه.	توسعه فناوری‌های بومی (امنیت سایبری، انرژی‌های پایدار)	حملات سایبری به زیرساخت‌ها و جنگ رسانه‌ای.
پیشگیرانه: کاهش آسیب‌پذیری‌ها با اقدامات پیشگیرانه (مثل ایمن‌سازی تأسیسات) و تطبیق با تهدیدات نوین (سایبری، رسانه‌ای).	وابستگی مالی: نیاز به سرمایه‌گذاری کلان و نیروی متخصص.	تقویت دیپلماسی فرهنگی و همکاری با کشورهای همسو.	تحریم‌های اقتصادی و کاهش درآمدهای ملی.
مشارکت مردمی: تبدیل پدافند به گفت‌وگو ملی از طریق آموزش همگانی و تقویت انسجام اجتماعی.	مقاومت فرهنگی: دشواری تغییر نگرش در جامعه و نهادها.	افزایش تاب‌آوری اجتماعی با الگوبرداری از تجربه‌های موفق (مثل مدیریت کرونا).	اختلافات داخلی و کاهش همبستگی اجتماعی.
اقتصاد مقاومتی: خودکفایی در تولید و کاهش وابستگی به خارج.	پیچیدگی تهدیدات: مقابله با چالش‌های سایبری و نیاز به همکاری بین‌المللی.	بهره‌برداری از منابع داخلی (نیروی جوان، ظرفیت علمی).	تغییرات ژئوپلیتیک و ناامنی در همسایگان.
هماهنگی نهادی: همکاری بین نهادهای نظامی، علمی و اجرایی.			

جدول ۴ نشان می‌دهد مدل پژوهشی اگرچه چارچوبی جامع ارائه می‌دهد، موفقیت آن درگرو تبدیل مفاهیم به اقدامات عملی، شفافیت در مدیریت و پاسخگویی به نیازهای پویای امنیتی است. راهکارهای کلیدی عبارتند از: ایجاد شورای عالی پدافند غیرعامل برای هماهنگی نهادی، سرمایه‌گذاری در آموزش نیروی متخصص (سایبری، فناوری نوین)، ترویج اقتصاد مقاومتی با حمایت از تولید داخلی، استفاده از رسانه‌ها برای فرهنگ‌سازی و مشارکت عمومی و تدوین سناریوهای مدیریت بحران برای تهدیدات غیرمترقبه.

نتیجه‌گیری

در دنیای امروز، پیشرفت هوشمندی انسان و تهدیدات پیچیده‌تر از گذشته، اهمیت بیشتری به آینده‌نگری و برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدات هوشمند می‌دهد. تاریخ دفاع

و امنیت بشر نشان می‌دهد که در کنار استفاده از تجهیزات جنگی، روش‌های دیگری مانند پدافند غیرعامل به کار گرفته می‌شود؛ لذا، هدف از پژوهش حاضر جایگاه امنیت ملی از منظر پدافند غیرعامل در بیانات مقام معظم رهبری بود.

بیانات رهبری در حوزه پدافند غیرعامل، با ترسیم چارچوبی راهبردی و چندبعدی، امنیت ملی را فراتر از دفاع فیزیکی، به مثابه پدیده‌های هویتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تعریف می‌کند. این رویکرد مبتنی بر چند محور کلیدی است که در تعامل با یکدیگر، تاب‌آوری ملی را در برابر تهدیدات نوین و سنتی تضمین می‌کنند:

۱. پدافند غیرعامل به مثابه راهبرد هوشمند و پیشگیرانه

- پایه امنیت ملی: پدافند غیرعامل نه تنها به عنوان روشی دفاعی، بلکه به عنوان «ستون امنیت ملی» و بخشی از هویت جمعی تلقی می‌شود. این مفهوم با تمرکز بر پیشگیری و کاهش آسیب‌پذیری، راهکاری پایدار برای مقابله با تهدیدات سخت (نظامی) و نرم (فرهنگی، سایبری) ارائه می‌دهد.

- انعطاف‌پذیری و آینده‌نگری: با توجه به تحولات فناوریانه و ژئوپلیتیک، این رویکرد بر تطبیق‌پذیری با تهدیدات نوین (مانند جنگ سایبری یا نفوذ رسانه‌ای) تأکید دارد و نیازمند بازنگری مستمر در راهبردهاست.

۲. اجزای کلان راهبرد دفاعی

- اقدامات عملی و زیرساختی

- ایمن‌سازی تأسیسات حیاتی (نیروگاه‌ها، مراکز مخابراتی) و استحکامات فیزیکی به منظور کاهش آسیب‌پذیری در بحران‌ها.

- تقویت اقتصاد مقاومتی و خودکفایی فناوریانه برای کاهش وابستگی به خارج، به ویژه در شرایط تحریم.

- مشارکت مردمی و فرهنگ‌سازی:

- موفقیت پدافند غیرعامل در گرو آگاهی عمومی و نقش فعال جامعه است. آموزش همگانی، جلب مشارکت اقشار مختلف و مقابله با جنگ نرم از طریق حفظ هویت فرهنگی، از ارکان این بخش است.

- وحدت ملی و هماهنگی نهادی:

- امنیت بدون همبستگی اجتماعی و همکاری بین نهادها (نظامی، علمی، اجرایی) محقق نمی‌شود. چالش‌هایی مانند موازی‌کاری یا عدم انسجام سازمانی، کارآمدی برنامه‌ها را تهدید می‌کند.

۳. مقابله با تهدیدات چندبعدی

- تهدیدات نوین: افزایش آسیب‌پذیری در حوزه سایبری، اقتصادی و فرهنگی نیازمند راهکارهای ترکیبی است؛ از جمله توسعه فناوری‌های بومی در امنیت سایبری و تقویت دیپلماسی فرهنگی.

- تاب‌آوری اقتصادی: تکیه بر تولید داخلی و کاهش اتکا به واردات، به عنوان سپری در برابر تحریم‌ها و بحران‌های جهانی عمل می‌کند.

۴. چالش‌ها و الزامات اجرایی

- هماهنگی بین‌بخشی: ایجاد سازوکارهای قانونی و مدیریتی برای همکاری نهادهایی مانند سپاه، بسیج، دانشگاه‌ها و بخش خصوصی ضروری است.

- آمادگی دائمی: تمرین‌های مداوم مدیریت بحران، به‌روزرسانی زیرساخت‌ها و آموزش نیروهای متخصص به منظور پاسخگویی به شرایط غیرمترقبه.

به‌طورکلی، مدل پدافند غیرعامل و امنیت ملی بر اساس بیانات رهبری، امنیت را فراتر از ابعاد نظامی و در قالبی هویتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تعریف کرده و با ترکیب سخت‌افزار (زیرساخت مقاوم)، مغزافزار (آینده‌نگری و مدیریت بحران) و نرم‌افزار (فرهنگ سازی و مشارکت مردمی)، راهکاری یکپارچه برای افزایش تاب‌آوری ملی ارائه می‌دهد. این الگو با ترکیب اقدامات پیشگیرانه، انعطاف‌پذیری در برابر تهدیدات متغیر و تقویت همبستگی اجتماعی، نه تنها پاسخگوی چالش‌های کنونی است، بلکه با آینده‌نگری، زیرساخت امنیتی پایدار برای نسل‌های آینده می‌سازد. نقاط قوت این مدل شامل رویکرد پیشگیرانه و آینده‌نگر، تأکید بر مشارکت مردمی و فرهنگ سازی، اقتصاد مقاومتی و خودکفایی و هماهنگی نهادی است که می‌تواند با کاهش وابستگی به خارج و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی، امنیت پایدار را تضمین کند. با این حال، چالش‌های اجرایی و بوروکراسی، وابستگی به منابع مالی و تخصصی، مقاومت فرهنگی در برابر تغییر و پیچیدگی تهدیدات نوین از موانع مهم این راهبرد هستند. در کنار این، فرصت‌هایی

همچون توسعه فناوری‌های بومی، افزایش تاب‌آوری اجتماعی، دیپلماسی فرهنگی و امنیتی و بهره‌برداری از منابع داخلی، زمینه‌ساز تقویت امنیت ملی خواهند بود؛ اما تهدیداتی نظیر حملات سایبری و جنگ ترکیبی، تحریم‌های اقتصادی، ناآرامی‌های اجتماعی و تغییرات ژئوپلیتیکی، چالش‌های مهمی در مسیر اجرای این مدل محسوب می‌شوند. برای موفقیت، پیشنهاد می‌شود هماهنگی نهادی از طریق شورای عالی پدافند غیرعامل تقویت شود، بر آموزش نیروی متخصص و سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نوین تأکید گردد، اقتصاد مقاومتی و حمایت از تولید داخلی در اولویت قرار گیرد و فرهنگ‌سازی و جلب مشارکت مردمی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی انجام شود. این مدل، اگرچه چارچوبی جامع ارائه می‌دهد، اما اجرای موفق آن به اقدامات عملی، شفافیت مدیریتی و پاسخگویی به نیازهای امنیتی روز وابسته است. بعلاوه، تحقق این چشم‌انداز مستلزم تبدیل پدافند غیرعامل به «گفتمان ملی» است؛ گفتمانی که در آن هر شهروند و نهاد، خود را مسئول پاسداری از امنیت کشور بداند. رهبر انقلاب اسلامی، با تأکید بر اهمیت تهدیدات نوین و استفاده از ظرفیت‌های داخلی، به دنبال تضمین امنیت و پایداری کشور هستند. اگر این راهبردها به‌طور جدی پیگیری شوند، جمهوری اسلامی ایران قادر خواهد بود با قوت بیشتری به‌سوی پیشرفت حرکت کند.

محدودیت‌های پژوهش:

۱. تمرکز پژوهش صرفاً بر بیانات رهبری و عدم بررسی تطبیقی با اسناد رسمی یا تجربیات عملی دیگر کشورها.
۲. نبود داده‌های کمی یا مطالعات میدانی برای سنجش اثربخشی راهبردهای پیشنهادی.
۳. چالش‌های اجرایی مانند موازی‌کاری نهادها، مقاومت ساختاری در هماهنگی بین‌بخشی و محدودیت‌های مالی-فناوری که ممکن است تحقق اهداف را دشوار کند.
۴. نیاز به گذشت زمان برای ارزیابی نتایج بلندمدت راهبردهای تاب‌آوری ملی و تبدیل آن‌ها به گفتمان فراگیر.

پیشنهادهای:

۱. تدوین سند راهبردی یکپارچه: ایجاد سازوکارهای قانونی برای هماهنگی بین نهادهای نظامی، اجرایی، علمی و مردمی.

۲. تقویت پژوهش‌های کاربردی: توسعه مطالعات میدانی در حوزه‌های سایبری، اقتصادی و فرهنگی برای شناسایی دقیق‌تر تهدیدات.
 ۳. فرهنگ‌سازی و آموزش عمومی: طراحی کمپین‌های آگاهی‌رسانی درباره پدافند غیرعامل و نقش شهروندان در امنیت ملی.
 ۴. توسعه فناوری‌های بومی: سرمایه‌گذاری در تولید داخلی و امنیت سایبری برای کاهش وابستگی به خارج.
 ۵. برگزاری دوره‌های شبیه‌سازی بحران: افزایش آمادگی نهادها و جامعه از طریق تمرین‌های منظم مدیریت بحران.
- کاربرد نتایج پژوهش:
۱. سیاست‌گذاری امنیت ملی: کمک به طراحی راهبردهای چندبعدی (فیزیکی، اقتصادی، فرهنگی) برای مقابله با تهدیدات نوین.
 ۲. تقویت اقتصاد مقاومتی: کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر تحریم‌ها با تکیه بر خودکفایی و تولید داخلی.
 ۳. ارتقای مشارکت مردمی: استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی و فرهنگی برای ایجاد حس مسئولیت جمعی در پاسداری از امنیت.
 ۴. بهبود تاب‌آوری زیرساخت‌ها: ایمن‌سازی تأسیسات حیاتی و توسعه سامانه‌های دفاعی غیرفیزیکی (مانند سایبری).
 ۵. دیپلماسی امنیتی: بهره‌گیری از یافته‌ها برای تقویت گفتمان امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی مبتنی بر تجربه ایران.

منابع مأخذ

- آخوندی، شمیم و مرتضوی، حسن (۱۳۹۸)، کتاب معماری مجتمع مسکونی و پدافند غیرعامل. تهران: انتشارات ویهان.
- اسکندری، حمید (۱۳۹۸)، کتاب دانستنی‌های پدافند غیرعامل (دوره عمومی مدیران و کارکنان دستگاه‌های اجرایی)، انتشارات بوستان حمید ویرایش سوم.
- افتخاری، اصغر، شادمانی، مجید (۱۴۰۲)، امنیت ملی در اندیشه مقام معظم رهبری، فصلنامه علمی امنیت ملی، سال دوازدهم، شماره ۴۹، ص ۹-۳۶.
- بیگدلو، مهدی (۱۳۹۵)، تأثیر پدافند غیرعامل بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، نشریه: راهبرد دفاعی، دوره ۹، شماره ۳۴، صفحات: ۱۴۵-۱۷۹.
- پورقهرمانی، بابک، حسین زاده، پوریا (۱۳۹۹)، نقش اصول پدافند غیرعامل در رفع تهدیدات سایبری و تأثیر آن بر امنیت ملی، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری.
- جعفری نیا، عباس، کاظم پور، زکریا، محمدی، فرزاد (۱۴۰۱)، نقش دیپلماسی دفاعی در تأمین نیازهای پدافند غیرعامل جمهوری اسلامی، فصلنامه علوم و فنون نظامی سال هجدهم.
- حیات مقدم، امیر (۱۳۹۶)، شناسایی عوامل مرتبط با مؤلفه دفاعی - امنیتی جهت استحکام ساخت درونی قدرت نظام با تأکید بر منویات فرماندهی معظم کل قوا، نشریه راهبرد دفاعی، دوره ۱۵، شماره ۱ - شماره پیاپی ۵۷، صفحه ۴۴ تا ۶۶.
- حمیدی، مهران (۱۳۹۶)، پدافند غیرعامل اجتماع و خانواده با تأکید بر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، انتشارات یاسین.
- خزایی، هوشنگ (۱۳۹۵)، پدافند غیرعامل از منظر مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا (مدظله العالی)، نشریه: بصیرت و تربیت اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۳۶، صفحات ۱۵۱-۱۹۰.
- درودی، مسعود و تاج‌بخش، شهربانو (۱۳۹۷)، مفهوم امنیت انسانی و ابعاد سیاست‌گذارانه آن. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۲۸)، ۳۶۷-۳۷۴.
- دشتی، رضا، غفاریپور، رضا (۱۳۹۷)، مدیریت پدافند غیرعامل از منظر اندیشه‌های رهبری، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین.
- ذوالفقاری، علی (۱۳۹۱)، توسعه فرهنگ پدافند غیرعامل در امنیت کشور، فصلنامه علوم و فنون نظامی سال هشتم شماره ۲۰.
- عباسی، محمدباقر، سخاوتیان، امیر (۱۳۹۵)، دفاع هوشمند در اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خامنه‌ای از منظر پدافند غیرعامل، کنفرانس ملی پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، وزارت کشور.
- عبدالله، عبدالمطلب، جدیدی، نرگس (۱۳۹۸)، جایگاه پدافند غیرعامل در تأمین امنیت بین‌الملل، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره هفتم.
- فوکو، میشل (۱۴۰۲)، تولد زیست سیاست. ترجمه رضا نجف زاده. تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۴۰۳)، جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- گری، کالین (۱۳۸۵)، ساختارشناسی راهبرد. ترجمه علیرضا فرشچی. تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).

- محمود آقابابایی، محمود، حبیبی دهکردی، مجید (۱۳۹۷)، ارزیابی پدافند غیرعامل با رویکرد امنیت ملی، نشریه دانش انتظامی چهارم‌حال و بختیاری، پیاپی ۲۱.
- مسعود پور، علی اکبر (۱۳۹۴)، نقش پدافند غیرعامل در امنیت و اقتدار ملی از دیدگاه قرآن، انتشارات سیب سبز.
- منتظران، جاوید، تاج‌آبادی، حسین (۱۳۹۵)، بررسی اهداف و اصول امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، فصلنامه مطالعات قدرت نرم، دوره ۶، شماره ۱۴، ۱۰۱-۷۳.
- مظفری‌زاده، مهدی (۱۴۰۰)، پدافند غیرعامل در جایگاه امنیت ملی و مقابله با بیوتروریسم، کنفرانس پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، دوره برگزاری ۱.
- مورگنتا، هانی، جی (۱۳۸۴)، سیاست میان ملت‌ها، ترجمه حمیرا مشیرزاده. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- نظامی، قدیر، نظامی، مهری (۱۳۹۵)، نقش پدافند غیرعامل در امنیت کشور، فصلنامه علوم سیاسی نشریه نگرش راهبردی، شماره ۹۲.
- ونت، الکساندر (۱۳۹۸)، نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل. ترجمه حمیرا مشیرزاده. تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.
- Kaplan, Robert S. & Norton, David P. (1996). Linking the Balanced Scorecard to Strategy. California Management Review 39.
- Nye, Joseph S. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics, New York: Public Affairs.
- Waltz, Kenneth N (1979). Theory of International Politics; Mass Addison- Wesley.